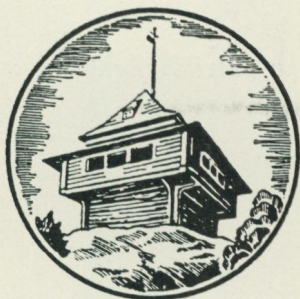

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1954**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1954

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · BENGT BENGTTSSON

Redaktör: Bengt Bengtsson

Omslagsbilden: Carl Jonas Love Almquist.

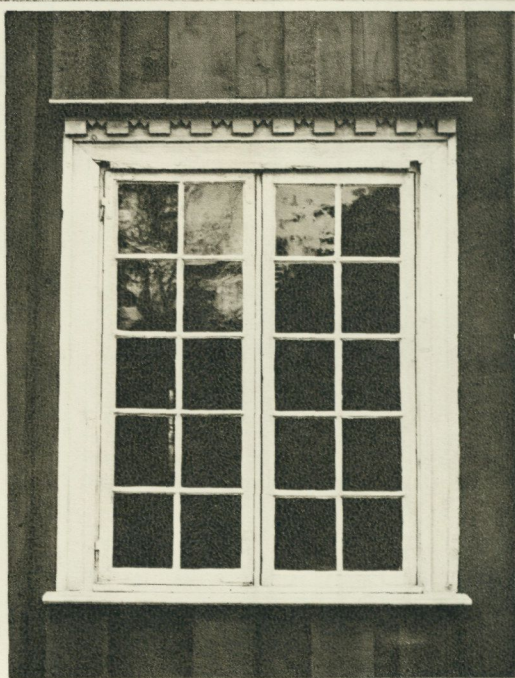
*Detalj ur Hilding Linnqvists fresk "Sagan om Sverige"
i Sollidens trapphus.*

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1954

Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

Överst: Gården låg på västra sidan om landsvägen. — Nederst: Dörrom-
fattning och fönsterfoder avtecknar sig i ljusgrått mot den rödfärgade
lockpanelen.

EKSHÄRADSGÅRDEN PÅ SKANSEN

av Erik Andrén

Gården låg i Norra Skoga i Ekshärads socken, strax söder om den lilla Busjön. Vägen från kyrkan halvannan mil norrut följer Busjöns östra strand, gör några tvära kurvor vid sjöns sydspets och löper sedan rakt söderut. Just då man kommit in på raksträckan såg man gården ligga på höger sida om vägen: en storvuxen tvåvåningsbyggnad med rödfärgad väggpanel, gråvita foder och listverk, smårutiga fönster och grått skiffertak. Den låg utomordentligt vackert i terrängen. Gårdsplatsen var helt plan, gräsbevuxen och inramad av lövvegetation. Bakom manbyggnaden fanns en liten förvuxen täppa med bärbuskar och fruktträd. Och därbortom höjde sig marken till en brant skogbevuxen höjd, som bildade en effektfull bakgrund i mörkgrönt till den rödfärgade bebyggelsen.

Av uthusen fanns bara en liten ombyggd bodlänga kvar vid norra tomtgränsen. Men man tänkte knappast på denna defekt i gårdsbebyggelsen, ty manbyggnaden hade alltid legat fritt och dominerande med några långsträckta låga uthuslängor förskjutna långt åt sidan, mot norra respektive södra tomtgränsen.

Enligt den lokala traditionen skulle huset vara byggt av en kronolänsman Pallin i början av 1820-talet. Visserligen präglas det arkivaliska materialet av oklara eller motsägande uppgifter, men det står dock klart att traditionen förtjänar tilltro. Hittills har inga handlingar påträffats som meddelar byggnadsåret; vid rivningen kunde man emellertid iaktta några årtal på timret. I förstugan finns till vänster om ingången på sjunde stockvarvet årtalet 1824 jämte några otydliga linjer (monogram?), allt i rödkrita. På väggen mot tingssalen såg man bakom brädpanelen

1856 den 9 Juni

Pallin

Jan Boman

Den översta stocken i främre långväggen har en blyertsanteckning från 1856.

årtalet 1825 i svaga vita kritstreck — likaså på sjunde stockvarvet. Dessa båda årtal sitter på normal skrivhöjd över golvet och bör alltså ha skrivits sedan huset färdigtimrats och golvet inlagts men innan förstugans panel uppsattes. Sannolikt betyder 1824 året för timmerarbetet, 1825 året för inredningen.

Det finns ytterligare en datering direkt på timret, denna gång på väggbandet, dvs. översta stocken i ena långväggen. Här står i blyertsskrift "1856 den 9 Juni Pallin" samt upp och nervänt "Jan Boman". En granskning av timret visar sparrhugg i tredje stockvarvet uppifrån räknat. Huset har alltså från början varit något lägre och haft mindre branta takfall, täckta med torv. På sommaren 1856 har hela torvtaket avlägsnats, långväggarna höjts med två stockvarv, nya gavelrösten upptimrats och det nuvarande branta taket med skiffertäckning tillkommit. Vid taklagsölet har en Pallin-ättling¹ stått på ställningen och skrivit sitt efternamn och datum, medan byggmästaren (?) Jan Boman befunnit sig på vinden, lutat sig ut över väggen och skrivit sitt namn upp och nervänt.

Men låt oss återvända till de arkivaliska uppgifterna om fastigheten. Det finns i Lantmäteristyrelsens arkiv en utmärkt karta över Norra Skoga, författad 1829—31 av Ad. Fr. Stenbeck. Enligt denna karta, sid. 15, tillhörde den aktuella fastigheten, som betecknas med litt. L, "Gamle Erik Ersson". En mindre obebyggd tomt öster om vägen med beteckningen litt. I tillhörde "Herr Mantals Commisarien Jan Olof Pallin". Den gamle Erik Ersson var far till Ragnild Ersdotter, Pallins maka. Länsmannen har

¹ Sannolikt byggherrens broder (f. 1808) eller son (f. 1817).

Norra Skoga omkring 1830. Den aktuella gården betecknas med L. Detalj ur karta av Ad. Fr. Stenbeck 1829—31; originalet i Lantmäteristyrelsens arkiv.

alltså byggt sin stora fina mangårdsbyggnad på en tomtmark som åtminstone formellt icke var hans utan svärfaderns.

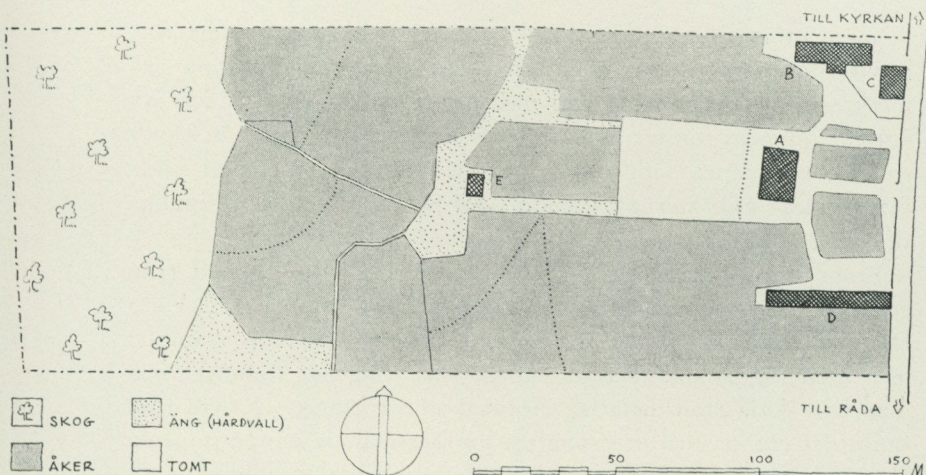
Makarna Pallin fick inte lång tid njuta av tillvaron i det nya hemmet. Redan på nyåret 1832 dog hustrun och två år senare länsmannen, knappt 42 år gammal. Under den följande tiden väx-lade ägarna (jämför nedan sid. 78) och gården synes inte ha varit kontinuerligt bebodd förrän omkring 1860. Från denna tid och fram till sin död 1889 bodde häradsdomaren Per Larsson här med sin familj.

Byggnaden från Ekshärad är uppförd av grovt timmer i två våningar. Stenfoten var före flyttningen så låg — bitvis endast ett par tum — att syllstockarna till stor del blivit rötskadade och vid återuppförandet måst utbytas. Nu är stenfotens höjd ökad så att riskerna för rötskador kan anses eliminerade. Frånsett syllvarvet och några mindre partier under sydgavelns fönster var timmerstommen i synnerligen gott skick, och det märktes vid flyttningen att den består av verkligt kärntimmer.

Timret visade inga spår av rödfärg och var inte alls väderbitet, vilket betyder att väggarna brädkläatts redan ett eller ett par år efter upptimringen. Brädfodringen består av en stående lockpanel som rödfärgats. Kring ingångsdörren finns ett slätpanelat väggparti, oljemålat i en gråvit färg och inramat av ett par smäckra halvkolonner och en profilerad krönlist. Den kraftigt framspringande taklisten och de rikt utsirade fönsterfodren är målade i samma gråvita färg.

Det ljusa fältet kring ytterdörren är en karakteristisk detalj, som torde ha varit långt ifrån ovanlig på Karl-Johanstidens tvåvåningshus längs Fryksdalen och Klarälvsdalen — ehuru den numera oftast är dold eller förvanskad genom tillbyggda verandor och förstukvistar. En motsvarande tendens att inrama ingången finns också i 1830-talets Hälsingland. Så t. ex. har sängstugan i Skansens Delsbogård en något likartad, vitmålad panel kring dörren, här dock berikad med snidade ornament.

Skiffertaket tillkom såsom redan nämnts sommaren 1856. Då man övergår från torvtak till skiffertak, vill man gärna höjanocken och därmed öka takfallets lutning. Torvtak får inte vara

Per Larssons gård omkring 1890. A manbyggnaden; B stall, vagnbod, magasin och drängstuga; C loge; D ladugård; E källare. Detalj ur karta i Norra Skoga, upprättad 1890—91 av A. Frykberg; originalet tillhör Per Erikssons sterbhus, Hedensskog.

för branta, eftersom torven har en tendens att hasa nedåt mot mullåsen. För skiffertak och i synnerhet tegeltak är det däremot en fördel om takfallet är så brant att regnvattnet lätt rinner av. Någon praktisk anledning att höja takfoten med två stockvarv 1856 fanns naturligtvis inte — tvärtom, ty man blev då tvungen att höjanocken ytterligare. Men man ville förmodligen försköna huset och öka dess dominans i bymiljön.

Takskiffern, grå glimmerskiffer från Glava stenbrott strax söder om Arvika, består av drygt centimetertjocka pannor, ungefär 30 cm höga och 37 cm breda. Nära de övre hörnen finns två hak, där man med spik fäster pannan i takpanelen. Den övre hälften av varje skifferpanna är täckt av överliggande. Till hela taket har det gått åt drygt 4 700 pannor med en total vikt av mer än 16 ton. Säkerligen spelade takskiffers tyngd en viss roll då man bestämde sig för att bygga om taket med tätare takstolar.

De båda skorstenarna är inklädda med decimetertjocka sandstenhällar, som helt döljer och skyddar murverket av tegel.

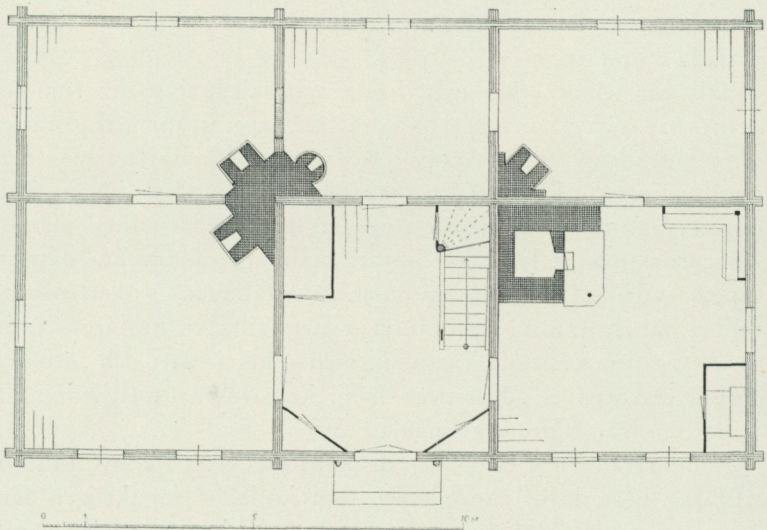
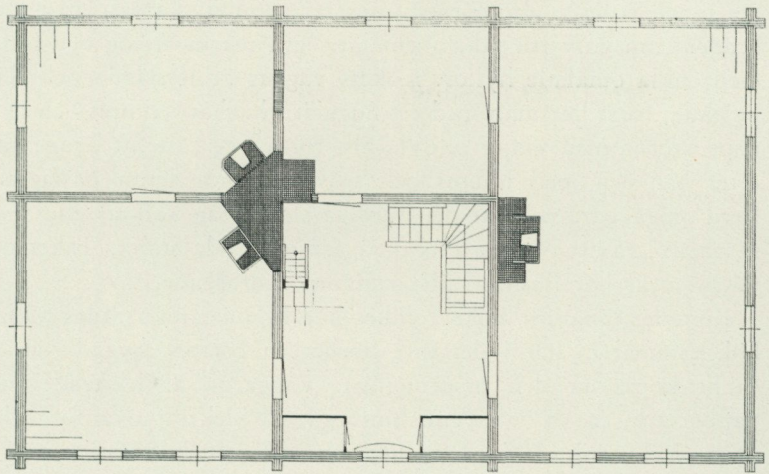
Sammanfattningsvis kan man säga att byggnadens yttre förblivit oförändrat sedan 1800-talets mitt. Det var bara på två punkter som sena reparationer medfört förvanskningar: några av bottenvåningens fönster hade försetts med stora glastrutor och sydgavelns brädpanel hade reparerats med tunnare bräder. I båda fallen blev vid återuppförandet på Skansen det ursprungliga skicket återställt.

Även i det inre har byggnaden lyckligtvis blivit skonad från genomgripande reparationer och förändringar. Naturligtvis har i flertalet rum väggytorna målats om eller försetts med tapeter, men inga väggar har flyttats, nästan ingenting har förstörts, och man kan skala fram hela lagerföljden av väggfärger. I flera rum fanns det utanpå den ursprungliga limfärgsmålade papperstapeten fem eller flera lager tryckta tapeter. Den enda inredningsdetalj som i några fall förstörts och måst rekonstrueras är eldstäderna.

Redan när man kommer in i förstugan stannar man häpen inför den originella och relativt välbevarade väggdekoren: en schvungfull marmorering i svart och grönt på ljusgrå botten, allt målat i limfärg på väggpanelen från golv till tak. Under denna dekoration finns en enkel stänkmålning i rött och svart på vit botten; stänkmålningen tillkom säkerligen på 1820-talet men hur gammal marmoreringen är undandrar sig vårt bedömande. I förstugan finns det två snedskåp vid ytterväggen och en större skrubb, byggd såsom pendang till trappan.

Innerdörrarna är av samma typ i hela huset — s. k. franska dörrar med två helfranska och en halvfransk fyllning. Flertalet av dörrarna har ursprungligen varit målade i engelskt rött eller i olika blå färgtoner, men några har senare ommålats i ljusgrått eller såsom i förstugan i en vackert stiliserad ekimitation.

Till höger om förstugan ligger köket, som domineras av den stora av gråsten och tegel murade spisen — den upptar nära nog en femtedel av golvytan. Spisen har en stor järnhäll, nygjuten efter modell av den gamla som var till hälften sönderbränd genom långvarig och hård eldning. Även bakugnen har bottenhäll av gjutjärn. I hörnet till höger om spisen har kärllhyllan sin plats. Den är byggd av John Johansson 1860 enligt en blyertsanteckning på baksidan. Dessförinnan stod en något mindre kärllhylla på sam-

Planer av Ekshäradsgårdens över- och bottenvåning såsom den återuppförts på Skansen. Uppmätning av Janis Cirulis 1953.

ma plats. I det tredje hörnet finns ett rymligt skafferi, byggt av bräder från golv till tak, oljemålat i grå marmorering och inrett med enkla omålade hyllor. Kökets väggar är lerslagna och slätputsade; först har man med ett huggjärn hackat i timret och fyllt i springorna med vidjor o. dyl., allt för att ge fäste åt leran; därefter har den med linboss och stöv blandade leran påslagits i flera omgångar. Sist har den färdiga släta ytan kalkats eller limfärgats i gråvitt och försetts med grå och röda stänk. Taket och taklisten är här liksom i alla rummen limfärgade.

Rummet innanför köket, vilket här liksom annorstädes kallats kökskammaren, har i det inre hörnet en rörspis, byggd som en exakt kopia av den ursprungliga. Väggarna är klistrade med pappersark, ca 50 × 60 cm, limfärgade i blekrött ovanför och i grått med stänkmålning nedanför den påspikade bröstlisten.

Gångkammaren ligger mitt för förstugan. Här var eldstaden i sen tid ombyggd till nisch för en järnkamin. Då det visat sig omöjligt att rekonstruera den äldre formen, insattes här en rund kakelugn, som tillhört motsvarande kammare i övre våningen. Ugnen är av en tidig 1800-talstyp och torde tillhöra husets ursprungliga inredning. Väggarna är här putsade liksom i köket och målade i limfärg.

Till vänster om förstugan ligger tingssalen, dvs. det rum som från 1828 och fram till 1889 stått reserverat för häradsrättens sammanträden i Norra Skoga.¹ Redan före sekelskiftet blev rummet omgjort till kök: ett litet skafferiskåp byggdes i hörnet invid dörren, och rörspisen nedtogs och ersattes med en liten järnspis. Väggarnas många lager av limfärgsmålning och tryckta pappers-tapeter vittnar vältaligt om smakens växlingar. Vid återuppförandet har den äldsta dekorationen återställts, en limfärgsmålning direkt på den lerslagna väggytan med stänk i blått och rött ovan en grå "bröstpanel". Rörspisen har rekonstruerats med ledning av uppgifter från äldre sagesmän på orten.

Rummet innanför tingssalen disponerades efter Pallins tid såsom tillfällig bostad för länsmannen och kallades följaktligen läns-manskammaren. Här är rörspisen en exakt kopia av den gamla,

¹ Älvdals härads nedre tingslag, som omfattar socknarna Ekshärad, Norra Råda, Sunnemo och Gustav Adolf, bildar Älvdals och Nyeds domsaga.

och papperstapeten med sin bruna och gråblå limfärgsmålning är rekonstruerad efter bevarade fragment som tillvaratogs vid rivningen.

En ganska bekväm trappa med spjälräcken i blått och svart leder upp till övre förstugan. Här liksom i bottenvåningen är väggarna panelade och målade i limfärg — stänk i svart, vitt och rött på en blekröd bottenfärg. Mot denna varma färgskala bildar de i en mustigt blå färg målade dörrarna en effektfull kontrast.

Rummet ovanför tingssalen är lika stort som denna och har stundom — efter väderstrecken på den ursprungliga platsen — kallats "sönnersalen". Här är kakelugnen bevarad och återuppsatt på sin rätta plats, en flat ugn av gulglaserat, delvis reliefornerat kakel. Ugnen är förmodligen anskaffad från Karlstad under 1830- eller 40-talet och tillhör sålunda ej den allra äldsta inredningen. På väggarna fanns närmast timret en limfärgsmålade ljusgrå tapet, därovan en skär och därovan fem lager av tryckta papperstapeter, av vilka den äldsta tillhör 1800-talets mitt, den yngsta 1910-talet.

Kammaren innanför denna sal har väl en gång varit husets förnämsta gästrum; måhända har häradshövdingen logerat här då tinget utsträcktes över flera dagar. Här fanns före husets flyttning en modern vit kakelugn. Denna är nu ersatt med en gulglaserad kakelugn av tidig 1800-talstyp, som tidigare haft sin plats i rummet på andra sidan förstugan. På väggarna fanns underst en limfärgsmålade tapet med skär väggfärg och ljusgrå "bröstpanel", därovan fyra lager tryckta papperstapeter. Den äldsta av de tryckta tapeterna hade ett egenartat "moaré"-mönster, tonat i blått och vitt mot en gulgrå botten.

På andra sidan om förstugan fanns det två rum: ett större ovanför köket — här stod den nyssnämnda kakelugnen — och ett mindre rum utan eldstad. Men nu var det meningen att man vid husets återuppförande på Skansen skulle söka ordna en sal som i viss utsträckning kunde disponeras för samkväm och måltider. Det skulle alltså bli nödvändigt att här slå samman två rum till ett. Och nu kom en historisk realitet oss till hjälp. Det visade sig vid rivningen att väggen mellan de båda rummen icke var timrad utan byggd av dubbel brädpanel. Huset var sålunda planerat med

en enda stor sal utmed hela gaveln; golv och tak var inlagda innan man av någon anledning beslöt sig för att dela upp salen i två rum. Det var t. o. m. samma sorts bröstpanel i båda rummen, och sammanslagningen behövde därför inte medföra någon förvanskning av inredningsdetaljerna. Endast eldstaden måste omgestaltas — den fick formen av en enkel rörspis mellan murstockarna från bottenvåningens eldstäder.

Det finns ännu ett rum i denna våning, nämligen det som ligger mittför förstugan och vanligen kallats övre gångkammaren. En kraftig märkla i dörrfodret tyder på att dörren under någon period kunnat låsas utifrån med en järnslå. Denna lilla detalj bestyrker onekligen den för övrigt vaga tradition, som talar om att rummet vid behov skulle ha använts såsom arrestlokal under pågående rättegång. Vid återuppförandet har det blivit nödvändigt att reservera detta utrymme för praktiska ändamål: här har inretts ett litet modernt pentry, som genom en nyupptagen dörröppning står i förbindelse med stora salen.

Såsom manbyggnaden från Ekshärad nu står på Skansen är den en god representant för värmländskt husbygge under Karl Johans-tiden. Den är bastant och bra byggd och den har på ett märkligt sätt bevarat sin gamla prägel. Där finns detaljer, t. ex. flera av innerdörrarna, som inte målats om en enda gång på 125 år! Den gamla oljefärgen finns orörd kvar, bitvis smutsad och sliten omkring dörrlåset, och den bidrar till att ge miljön en äkthetsprägel som ingen rekonstruktion och än så skicklig patinering skulle kunna åstadkomma.

Huset är också ett intressant exempel på den sociala ambition som gör sig gällande i 1800-talets Sverige — och inte minst i Värmland. En förmögen bonde och naturligtvis i ännu högre grad en kronans förtroendeman ville med bostaden tydligt markera sin plats på den sociala rangskalan. Och sämre uttryck kan mänsklig fåfänga ta sig.